

Fakaakeaké

Kapau 'okú ke ma'u 'a e Mahaki TB 'o e ongo ma'ama'á pe mongá, 'e fiema'u ia ke ke nofo 'o fakamavahe'i koe. Hili ha ngaahi uike si'i mei ho'o ma'u 'a e faito'ó, 'e lava leva ke ta'ofi 'a ho'o nofo fakamavahe'i peá ke foki leva ki ho'o ngaahi ngāue faka'ahó. Ko e koloa pē 'okú ke ma'u 'a ho'o faito'ó 'o hangē ko ia kuo tu'utu'uni atú, 'e 'ikai leva te ke ala fakamafola atu 'a e mahakí ki ha ni'ihí kehe.

Kapau 'okú ke ma'u 'a e mahaki TB 'i he ngaahi konga kehe 'o ho sinó, pe 'okú ke ma'u 'a e TB Taka Lotó 'oku 'ikai fiema'u ia ke ke nofo 'o fakamavahe'i koe peá 'e lava ke ke hokohoko atu pē 'a ho'o ngaahi ngāue faka'ahó. Ko e fiema'ú pē ke ke ma'u 'a ho'o faito'ó 'o hangē ko ia kuo tu'utu'uni atu 'e he Neesi ki he Mo'ui Lelei 'a e Kakaí.

Kau fehi vā ofí

Ko e kakai ko ia na'a nau fehi vā ofí mo ha tokotaha 'okú ne ma'u 'a e Mahaki TB 'o e ongo ma'ama'á pe mongá te nau ala tu'u lavea ngofua ke nau ma'u 'a e mahakí. 'E fetu'utaki atu ha tokotaha ngāue fakapolofesinale ki he mo'ui lelei 'a e kakai mo koe kapau 'e fiema'u ke fai hao sivi.

Sivi'i 'o e kau fehi vā ofí

'Oku ta'etotongi pē 'a e sivi TB 'o e kakai kuo fakafehokotaki mai kinautolu 'e ha tokotaha ngāue fakapolofesinale ki he mo'ui lelei 'a e kakai.

'Oku kehekehe pē 'a e sivi 'o fakatatau mo e ta'u motu'a 'o ha taha:

- 'Oku fakahoko ha sivi Mantoux 'o e fānau iiki. 'Oku kau ki heni hano ki'i huhu si'isi'i, 'a ia 'oku toe vakai'i 'i ha 'aho 'e tolu mei ai.
- Ko e longa'i fānau ki'i lalahi angé mo e kakai lalahí 'e fakahoko hanau sivi toto, 'oku ui ko e Quantiferon.

Hili ho sivi te ke ma'u atu ha fakamatala lahi ange mei he Neesi ki he Mo'ui Lelei 'a e Kakaí ki he me'a 'oku fiema'u ke ke fakahokó hili mei ai.

Ki ha fakamatala lahi ange

Tīpī (TB) - RPH:

<https://www.rph.org.nz/public-health-topics/illness-and-disease/tuberculosis-tb/>

Huhu malu'i BCG - RPH:

<https://www.rph.org.nz/health-professionals/immunisation/>

Tīpī (TB) - Health Navigator:

www.healthnavigator.org.nz/health-a-z/t/tuberculosis/

Te Whatu Ora
Health New Zealand

WELLINGTON REGION PUBLIC HEALTH
T: 04 570 9002

Tongan

Tīpī (TB)

Te Whatu Ora
Health New Zealand

Ko e TB ko ha mahaki fakatu'utāmaki ia 'oku lava ke mafola meī ha tokotaha ki ha tokotaha.

Neongo te ne lava 'o fakatupu ha puke lahi 'a ha kakai 'e ni'ihī, ka 'oku lava pē fokī 'o faito'o pea 'e lava ke te mo'ui mei ai.

Ngaahi fa'ahinga 'o e TB

'Oku 'ikai ke kamata puke pe lava ke fakapipihi atu 'e he tokotaha kotoa pē ia 'okú ne mānava'i ki loto 'a e siemu TB, he 'oku kehekehe pē 'a e ngāue ia 'a e fa'unga malu'i ('a ia ko e ngaahi fa'unga malu'i ia 'o ho sinó) 'o e tokotaha kotoa pē.

Ma'u 'e he TB Taka Lotó (Latent TB Infection)

'Oku malava 'e he sino ia 'o e kakai 'e ni'ihī 'o mapule'i 'a e ngaahi siemu TB pea nau hanga ai 'o 'fakamohe' kinautolu. Kapau 'e hoko 'eni, 'oku te'eki ai ke faka'auha 'e ho sinó 'o'ou ia 'a e ngaahi siemu TB, ka 'oku 'ikai ke nau malava 'e kinautolu 'o 'ai koe ke ke puke pea 'e 'ikai te ke fakapipihi atu ia 'e koe ki ha ni'ihī kehe. 'Oku ui 'eni ko e Pihia 'i he TB Taka Lotó. 'Oku fakafuofua ko e toko 3 'i he kakai 'e toko 10 'oku nau mānava'i ki loto 'a e siemu TB 'oku nau kamata ma'u 'o Pihia 'i he TB Taka Lotó.

Mahaki TB

Ko e kakai 'e ni'ihī 'oku nau mānava'i ki loto 'a e siemu TB 'oku 'ikai ke nau malava 'e kinautolu 'o mapule'i 'a e siemu TB pea nau kamata puke leva. 'Oku ui 'eni ko e Mahaki TB.

Te ke ala kamata ma'u fokī 'a e mahaki TB kapau 'okú ke Pihia 'i he TB Taka Lotó pea kuo ngāvaivai 'a e fa'unga malu'i 'o ho sinó 'o lava ai ke 'ofo hake' 'a e ngaahi siemu TB.

Kapau 'e ma'u 'e he ngaahi siemu TB ho ongo ma'ama'á pe ko ho mongá, 'e lava leva ke ke fakamafola atu 'a e ngaahi siemu TB ki he ni'ihī kehé.

Kapau 'e ma'u 'e he ngaahi siemu TB 'a e ngaahi kongā kehe 'o ho sinó, kae 'ikai ko ho ongo ma'ama'á pe mongá, 'e 'ikai te ke lava 'e koe 'o fakatupunga ha puke 'a ha ni'ihī kehe 'i he TB. 'Oku fiema'u ha faito'o ki he ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e Mahaki TB.

Founga 'o e mafola 'a e TB

Te ke toki lava pē 'o ma'u 'a e TB meī ha tokotaha 'okú ne ma'u 'a e Mahaki TB 'o e ongo ma'ama'á pe mongá. Te lava 'o fakamafola 'a e ngaahi siemú 'i he taimi te ne tale, mafatua pe hiva ai 'o ofi atu ki ha ni'ihī kehe.

'Oku 'ikai faingofua 'a e fakamafola 'o e TB pea 'oku laui houa lahi ha feohi vā ofi ia kae toki ma'u ia meī ha taha 'okú ne ma'u 'a e Mahaki TB. 'Oku 'uhinga 'eni ko e kakai ko ia 'oku nau nofo 'i he 'api tatau mo ha tokotaha 'okú ne ma'u 'a e Mahaki TB ko kinautolu ia 'oku tu'u lavea ngofua taha ke nau ma'u iá.

Ngaahi Faka'ilongá

Kapau 'okú ke ma'u 'a e Mahaki TB te ke ala a'usia 'a e:

- Holo 'a e mamafa 'o e sinó
- Mole 'a e u'a fie kai
- Mofi
- Tauta'a (tautautefito ki he po'ulí)
- Ongó'i tāvaivaia pe hela'ia 'i he taimi kotoa pē
- 'I ai ha fefulai 'i he ngaahi 'ōkani fakatupu nāunau huhu'a (glands) 'i he kiá
- Mamahi pe langa 'i he ngaahi kongā honau sinó 'oku uesiá

Kapau 'oku 'i ho ma'ama'á pe mongá 'a e Mahaki TB, 'e toe lava fokī ke ke:

- A'usia ha tale hokohoko 'i ha uike 'e tolu pe lahi ange
- Tale'i pe pu'aki hake ha toto
- A'usia ha mamahi pe langa 'a e fatafatá pe nounou 'a e mānavá

Kapau 'okú ke ma'u 'a e Pihia 'i he TB Taka Lotó 'e 'ikai ke 'i ai hao ngaahi faka'ilonga ia 'o koe.

Kapau 'okú ke fiema'u ha fale'i fakafaito'o, fetu'utaki ki ho'o toketaá, pe telefoni ta'etotongi ki he Healthline 'i ha fa'ahinga taimi pē 'i he 0800 611 116.

Kakai 'oku nau tu'u lavea ngofua ange ke nau kamata ma'u 'a e Mahaki TB

'Oku tu'u lavea ngofua ange 'a e kakai ke nau kamata ma'u 'a e Mahaki TB kapau 'oku ngāvaivai 'a e fa'unga malu'i 'o honau sinó. 'E lava ke kau atu ki ai 'a e:

- Fanga ki'i pēpē mo e longá'i fānau iiki
- Kakai lalahi matu'otu'a angé
- Kakai 'oku 'i ai hanau ngaahi mahaki tauhi, 'o hangé ko e suka, mahaki'ia 'a e kofuuá, kanisā pe HIV
- Kakai 'oku nau ma'u ha faito'o ki hono leva'i 'o e fa'unga malu'i 'o honau sinó

Kakai 'oku ifi tapaka pe ma'u tangi 'e he kava mālohí

Ngaahi Faito'ó

'Oku lava ke faito'o 'a e TB 'o fakafou 'i hano folo 'o ha 'eni'tipaiōtiki (antibiotics) makehe 'okú ne tāmata'i 'a e siemu TB. 'Oku tau'etotongi 'eni ki ha taha pē 'oku nofo 'i Nu'u Sila. 'E 'oatu ia 'e ha Neesi ki he Mo'ui Lelei 'a e Kakaí (Public Health Nurse) ma'á u, fakamatala'i atu 'a e founga ki hono folo iá, pea mo toutou vakai atu pe 'okú ke fēfē. 'E toe 'i ai fokī mo ho'o ngaahi 'apoinimeni hokohoko mo ha tokotaha mataotao ki he TB.

Kuo pau ke ke folo kotoa 'a ho'o faito'ó ke tāmata'i ai 'a e ngaahi siemu TB. Kapau 'e hokohoko ha 'ikai ke ke folo 'a ho'o fo'itakaú, 'e lava leva ke fakafepaki'i 'e he ngaahi siemu TB ia 'a e faito'ó. 'E faingata'a leva 'i heni ke faito'o pea 'e lava ke ke toe puke pē mei ai.

Huhu Malu'i

'Oku ma'u atu ta'etotongi atu 'a e huhu malu'i ta'ofi TB ki he fanga ki'i pēpē mo e longá'i fānau iiki hifo 'i he ta'u nimá 'a ia 'oku nau tu'u lavea ngofua ke nau ma'u 'a e TB. 'Oku ui 'eni ko e huhu malu'i BCG. 'Okú ne malu'i 'a e fānau iiki meī he ni'ihī 'o e ngaahi fa'ahinga fakatu'utāmaki taha 'o e mahakí. Ke toe 'ilo lahi ange ki heni, vakai ki he: www.arphs.health.nz/bcg